

SİVİL İTAATSİZLİK VE MOHANDAS K. GANDHI

CIVIL DISOBEDIENCE AND MOHANDAS K. GANDHI

Mesude ALTUNEL*

Özet: Bireyler, haksızlığa uğradıklarını düşündükleri konularda, hakkaniyetsizliğin giderilmesi için yasal yolları denedikten sonra sorun çözümlenmemişse, tepkilerini, şiddete başvurmaksızın; ancak suç sayılan bir edimi gerçekleştirerek, eylem sonrasında öngörülen cezayı da hesaba katarak, pasif direnme modeli olan sivil itaatsizlikle göstermektedirler. Thoreau'nun ortaya attığı “sivil itaatsizlik” anlayışının yeniden fark edilmesini sağlayan Gandhi, kötülüğe karşı aktif; ama şiddet unsuru içermeyen pasif direnişi öngören “*Satyagraha Felsefesi*”ni oluşturmuştur. Gandhi, Hint halkını sömüren İngilizlerin insanlık dışı uygulamalarına, şiddete başvurmaksızın itaatsizlik etmiş; bunun bedeline de katlanmıştır. Birçok kez tutuklanan, açlık grevleri yapan Gandhi'nin sivil itaatsizliği, zaferlerle taçlanmıştır. Adaletsizliğe başkaldırının şiddet ve kanla değil de; fikinsel ve barışçıl eylemlerle olabileceğine tüm dünya şahit olmuştur.

Anahtar kelimeler: Sivil itaatsizlik, pasif direniş, Mohandas K. Gandhi

Abstract: Individuals, on issues they think have suffered injustice, if the problem is not resolved after trying to remedy the injustice by legal ways then they show reactions without performing a violent criminal act but taking into account the prescribed punishment. This kind of passive resistance model called as “civil disobedience”. Gandhi, to be noticed again the concept of “civil disobedience”, introduced by Thoreau, constituted the “Philosophy of Satyagraha” which suggests passive resistance model that active against the evil envisages but does not contain elements of violence. Gandhi has resisted and folded his disobedience without having recourse to a violence against the British which exploits the Indian nation by

* Av., Ankara Barosu, av.m.altunel@hotmail.com.

inhumane practices. Gandhi was arrested many times, engaged in hunger strikes but his civil disobedience act has resulted in victories. Reaction against injustice by intellectual and peaceful acts of rebellion but not by violence and blood have witnessed all over the world.

Keywords: Civil disobedience, passive resistance, Mohandas K. Gandhi.

Sivil İtaatsizlik (Genel)

İktidarla ilgili tartışmalarda sorulan temel soru, hayatınız hakkındaki kararlarda sizin mi, yoksa başkalarının mı söz sahibi olduğuyla alakalıdır. Sivil bir toplumda yaşamınız hakkındaki seçimleri siz yapabilirken, siyasi bir toplumda başkaları sahip oldukları güçle sizi itaate zorlayarak kararları uygulatırlar. Bu noktada bireylerin haklarına saygı gösterilmesine yönelik etkinlikler, yasanın ya da kuralın ihlali karşısındaki duyarlılık derecesi, hakları sahiplenme bilinci, özgürlükler hukukunun güvenceleri yönünden önem taşımaktadır.¹ Kaboğlu'na göre, duyarlılıktan direnmeye giden yolda bireylik bilincinin altı çizilmelidir. Çünkü birey olma bilincinin zayıflığı, toplum üyelerini otoriter eğilimlere götürebilir. Oysa toplumsal örgütlenme derecesi yoğun olduğu sürece, hak ve özgürlüklerinin gelişmesi için uygun ortam da hazırlanmış olacaktır.²

Demokratik bir hukuk düzeninde devletin meşruluğu ve devamı, devletin, onu oluşturan bireylerin istekleri ve seçimleri doğrultusunda hareket etmesine bağlıdır. Bu noktada bireyin/toplumun iktidarın keyfiliğini engelleyebileceği ve haklarını savunabileceği yollar ortaya çıkmaktadır. Demokratik hukuk düzeni, adaletsizlikler karşısında bireye kendini savunma ve koruma hakkını tanımıştır. Haksızlığa uğrayan birey, haksızlığın giderilmesi için yasal yolları denedikten sonra sorun çözümlenmemişse, pasif direnme olarak tanımlanan sivil itaatsizlik türü eylemlere başvurmakta; böylelikle yönetim ve kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmaktadır. Bu sayede haksızlığın giderilmesi noktasında devlete/yönetime baskı oluşturma gayesi güdülür.

¹ Anbarlı, Şeniz, "Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan/2001, s. 323

² Kaboğlu, Ö. İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, 4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul 1998, s. 140.

Birey ya da gruplar, haksızlığa uğradıklarını düşündükleri konularda tepkilerini, şiddete başvurmaksızın, ancak kanunun suç saydığı bir edimi gerçekleştirerek; üstelik eylem sonrasında öngörülen cezayı da göze alarak, gösterisel bir fikir açıklaması olan sivil itaatsizlik biçimiyle ortaya koymaktadır. Sivil itaatsizlik, özgürlüklerin korunması ve adaletin temini bağlamında etkin yöntemler sunmaktadır. İyi niyet, uzlaşma ve şiddetsizlik temelinde şekillenen sivil itaatsizlik, bu nitelikleriyle farklı bir politik felsefi akım olarak görülebilir.

Sivil itaatsizlik orijini itibarıyla, haksız olduğuna inanılan bir vergiye direniş şeklinde ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde vergi dışındaki konularda da başvurulmuş bir yöntem olmuştur.

Thoreau'nun ortaya attığı "sivil itaatsizlik" anlayışının yeniden fark edilmesini sağlayan Gandhi, sivil itaatsizliğin karşılığını Satyagraha'da bulmuş; kötülüğe karşı aktif, ama şiddet unsuru içermeyen pasif direnişi öngören "Satyagraha Felsefesi"ni oluşturmuştur. İngilizlerin sömürgesi altında ezilen Hint Halkı'na özgürlüğe giden yolda öncülük etmiştir. Adaletsiz ve insanlıkla bağdaşmayan uygulamalara, şiddete başvurmaksızın itaatsizlik etmiş, bunun bedeline de katlanmıştır. Birçok kez tutuklanan, ünlü açlık grevleri yapan Gandhi'nin sivil itaatsizliği, çoğu kez zaferlerle taçlanmıştır. Adaletsizliğe başkaldırının şiddet ve kanla değil de; fikirsiz ve barışçıl eylemlerle zafer kazanacağına tüm dünya şahit olmuştur.

"Sivil İtaatsizlik" Tanımı

Üzerinde çokça tartışılan sivil itaatsizlik kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Örneğin Fleish'e göre "Sivil İtaatsizlik, devlet gücünün üçüncü kişilerce de açıkça görülebilir ve anlaşılabilir derecede, haksız olarak duyumsanan bir edimine karşı, kaba güç kullanmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen bir protesto eylemidir".

Ökçesiz ise sivil itaatsizliği "Hukuk devleti idesinin içerdiği üstün değerler uğruna, kamuya açık ve yasaya aykırı olarak gerçekleştirilen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkını çığnemeyen, barışçıl bir protesto eylemidir" şeklinde tanımlar.³

³ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s. 130.

Sivil itaatsizliğin meşruluğu konusundaki çalışmaları ile tanınan John Rawls'a göre sivil itaatsizlik, "yasaların ya da hükümet politikasının değiştirilmesini hedefleyen, kamuoyu önünde icra edilen (aleni), şiddete dayanmayan, vicdani, ancak yasal olmayan politik bir eylemdir".⁴

Tanımlardan anlaşılacağı üzere, kavram; yasanın özüne uymak suretiyle yasaya itaatsizlik şeklinde bir paradoksu içermektedir.

"Sivil İtaatsizlik" Kavramı'nın Ortaya Çıkışı (H. David Thoreau)

Eylem tarzı ve hedeflediği amaç bakımından terörizmden, düşünsel çerçevesi bakımından ise anarşizmden tamamen farklı olan "Sivil İtaatsizlik" tabiri, ilk kez 1849 yılında Amerika'da Henry David Thoreau (1817-1862) tarafından kullanılmıştır. Sivil itaatsizlik doktrininin oluşumunda Meksika Savaşı önemlidir. Meksika ile yapılan savaşın amacının, zenci köleliğini yeni bir bölgeye yaymak olduğunu düşünen Thoreau'nun; böyle adaletsizlikler yapan bir hükümeti mali bakımdan desteklememek için kelle vergisini ödemeyi reddetmesi üzerine hapse girmesi; onun "Sivil İtaatsizlik" isimli makalesini yazmasına neden olmuştur.⁵ Aynı zamanda bir naturist olan Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" adlı eseri, Gandhi, Martin Luther King ve onları izleyen binlerce adalet yanlısına ilham olmuştur.

Thoreau, *Sivil İtaatsizlik* kitabına "En iyi yönetim, en az yönetendir" diyerek başlamıştır. O'nu böyle düşünmeye iten neden, yönetimin insanların taleplerine cevap verememesi ve gücünü kötüye kullanmasıdır. Thoreau, yönetimin zorbalığı ve yetersizliği yüzünden yaşam çekişmez bir duruma geldiğinde insanların direnme hakkının olduğunu ifade etmiştir. Thoreau, kanunlara karşı açık ve maksatlı bir itaatsizlik noktasına da varsa, vatandaşın görevinin haksızlıklara karşı koymak olduğunu belirtmektedir.⁶ Düşünür, vicdanı dolayısıyla insan onuru-

⁴ Rawls, John, *Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 56.

⁵ Downs, Robert, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, 4. Baskı, (Çev. Erol Güngör), Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s. 93-96.

⁶ Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 2. Baskı, (Çev. Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999, s. 41-46.

nu ve bunlardan hepsinin öncesinde bireyin özerkliğini dünyayı algılamak için esas almaktadır.

Thoreau, “*Sivil İtaatsizlik*” anlayışını 4 temel ilkeye dayandırmaktadır:

a. Bir kimsenin ülkesinin yasasından daha yüce bir yasa vardır. Bu da vicdanın yasasıdır.

b. Bu yüce yasayla ülkenin yasası birbiriyle çatışır duruma geldiğinde, kişinin ödevi “*yüce yasa*”ya uymak, ülke yasasına bile bile karşı gelmektir.

c. Kişi, ülkenin yasasına bile bile karşı geliyorsa bu eylemin bütün sonuçlarını göze almayı istiyor olmalıdır, hapse girmeyi bile!

d. Oysa hapishaneye girmek sanıldığı kadar olumsuz bir edim değildir. Bu durum iyi niyetli kişilerin dikkatini kötü yasaya çekmeye yarayacak, bu yasanın kaldırılması sonucuna katkıda bulunacaktır. Ya da yeterince kişi hapishaneye kapatılırsa, edimleri devlet mekanizmasını işlemez kılmayı, dolayısıyla kötü yasayı uygulanamaz duruma getirmeyi sağlayacaktır.

Sivil İtaatsizlik Eylemlerinin Temel Unsurları

- Hukuk Normunun Uygulanmasının, Ağır Bir Haksızlığa Yol Açması
- Yasaya aykırılık
- Şiddetsizlik
- Kamuya açıklık
- Hesaplanabilirlik
- Çiğnenen Pozitif Hukuk Normundan Doğacak Yaptırıma Katlanma

Bu unsurları kısaca ele alacak olursak;

1. Hukuk Normunun Uygulanmasının, Ağır Bir Haksızlığa Yol Açması: Sivil itaatsizlik, “*hukuk sisteminin içinde aksayan bir kurala karşı çıkıştır*”. Ancak, sistemin bütününe yönelik genel bir kabul söz konusudur. Sivil itaatsizlik, toplumsal-siyasal durumda, yasaya aykırı davranışa zorunlu kılacak, vicdani bir duygu-düşünce süreci-

dir. Bu vicdani süreç sivil itaatsizliğe götüren süreçtir. Ancak, diğer unsurları taşıyan herhangi bir davranışın sivil itaatsizlik eylemi sayılabilmesi için, hukuk normunun uygulanmasının, ağır bir haksızlığa yol açması koşulu aranmaktadır.

2. Yasaya aykırılık: “Yasaya aykırılık” tan, “bir pozitif hukuk normuna karşı oluş” anlaşılmaktadır. Sivil itaatsizlik edimlerinde yasa ya da hukuk normuna aykırılık dile getirilmektedir. Daima illegal olan sivil itaatsizlik, kendi özgünlüğünü yaratan koşullarda gerçekleşir. Bu tür protesto eylemleri tekil hukuk normlarının bilinçli ihlalini içerir.⁷ Sivil itaatsizlik, müeyyidesinden korkmaksızın kanunlara direnme isteğini varsayar.

Buna göre sivil itaatsizlik, bazı yasaklayıcı kurallara karşı gelmekle (ceza kurallarının, disiplin kurallarının çiğnenmesi gibi) ya da, hukuken emredilen bir edimi yerine getirmemekle (vergi ödemekten kaçınma gibi) gerçekleşebilir.

3. Şiddetsizlik: Şiddet kullanımı, diğer protesto biçimlerini sivil itaatsizlikten ayıran en temel özelliklerden birisidir. Sivil itaatsizlik şiddet içermemelidir. Ancak, eylemin yapısı gereği, az da olsa ortaya bir hareketlilik çıkıyorsa; burada temel ölçüt, üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkının ve özgürlüğünün çiğnenmemesidir. Gerçek bir sivil itaatsizlik, vicdani ve derin bir inancı gösterir ki; bu yüzden de tehdit edici değil, uyarıcıdır. Örneğin, öğrenim harçlarının artırılmasını kınamak için öğrencilerin yaptıkları oturma eylemi, bu boyutta kaldığı müddetçe bir sivil itaatsizliktir. Ancak bu eylem, kışkırtmaya kapılarak, çevreye zarar verme biçimine dönüşürse, sivil itaatsizlikten çıkar.

4. Kamuya Açıklık: Sivil itaatsizlik, vicdanlarda yatan adalet duygusuna çağrı niteliğinde olup; kişisel menfaatin ötesinde, aynı durumdaki herkes için adalete yönelik bir çözüm arayışıdır. Sadece olaydan mağdur olanın değil, her insanın böyle bir olguya karşı tepki göstermesi gerektiğinden hareket etmektedir. Bu nedenle de eylemler gizli olarak değil, kamunun bilgisine sunulmak üzere gerçekleştirilir.

5. Hesaplanabilirlik: Bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirilmeden önce eylemin hedefi ve nasıl gerçekleştirileceği baştan açıklanır.

⁷ Ökçesiz, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s.114

Eylemin gidişatı ve neticelerinin eylemin başında söylenenlere uygun olması gerekir. Eylemcinin, eylemin başında söyledikleri ile eylem sırasında yaşananların farklı olması, gerçekleştirilen eylemin bir sivil itaatsizlik eylemi olarak sunulmasını zorlaştırır.

6. Çığnenen Pozitif Hukuk Normundan Doğacak Yaptırıma Katlanma

Hukuka bağlılık ana kural olmakla birlikte, sivil itaatsizlik sistemi içinde yer alan özgün bir düzenlemeye karşı çıkış şeklinde kendini göstermektedir. Sivil itaatsizin yapılan eylem sonucunda doğacak yaptırıma katlanmasının amacı, muhataplardan beklenen ilgiyi ve desteği sağlamaktır. Gandhi, bu tutumu eylemlerini daha dramatize etmek, sempati ile beslemek için kullanmıştır.⁸

Sivil itaatsizlik, aslında sistemin değerlerine yönelik bir çağrıdır. Protesto konusu olan somut uygulama, hakkaniyete aykırı olduğu için öncelikle sisteme şikâyet edilmektedir. Sokrates'in, kendisine verilen ölüm cezasına, kendini kurtarma olanaklarını reddetmek pahasına katlanması, bu unsura örnektir.

Sivil İtaatsizlik Eylem Türlerinden Bazı Örnekler

Aşağıda sıralanan sivil itaatsizlik eylem türleri, demokratik hukuk devletlerinde gerçekleştirilen eylemlerdir. Hemen hepsinin ortak vasfı, şiddetsizlik içermesi ve barışçıl protesto gösterileri olmasıdır. Bunlardan bazıları:⁹

- Ağaçlara sarılma
- İmdat frenini çekme
- Pentagon'un gizli belgelerinin yayımı
- Oturma
- Genel greve çağrı
- İmza toplama

⁸ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s. 125.

⁹ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s. 49.

- Hastalıklı balıkları sorumlu firma binalarına bırakma
- Ölü biçiminde yere uzanma
- Barış kampları kurma
- Açlık grevi
- Sivil savunma tatbikatında sığınaklara girmeme
- Ağaçların kesilmesini engelleme
- Otobüslerde ırklara göre oturma düzenine uymama
- Bomba deneme bölgesine kilise yapımı
- Tehlikeli yerlere trafik işaretleri koyma, yaya geçidi işareti çizme
- Sınır geçme
- Gizli atom silahlarının planlarını açıklama
- Çocuklarla el ele vererek yolu kesme

Sivil İtaatsizlik ve Direnme Hakkı

Direnme hakkı, sivil itaatsizliği anlamada kilit rol oynayabilecek bir kavramdır. Freeman'a göre direnme, başkasının eylemi veya iradesi karşısındaki psikolojik, fiziki her türdeki muhalefeti kapsayarak, zorlamaya karşılık geliştirilen bir savunma hareketidir.¹⁰ Doktrinde de, bireylere baskı ve zulüm karşısında özgürlüklerini korumak için son çare olarak direnişe başvurma hakkı tanınmıştır. Nitekim bu hak, pozitif hukuka da sirayet etmiştir.

Zalime karşı direnme hakkı, resmi olarak ilk kez 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile kabul edilmiş ve açıklanmıştır. Direnme hakkı en geniş ifadesini ise Fransız İhtilali metinlerinde bulmaktadır. Günümüzde baskıya karşı direnme kendini başlıca iki biçimde gösteriyor: Pasif direnme ve aktif direnme. Zora ve şiddete başvurmaksızın baskıya karşı koyma yolu pasif direnmedir. Pasif direnme konusunda, bu kavramın öncüleri sayılan, Henry David Thoreau, Gandhi ve Martin Luther King, şiddeti asla onaylamamış, saldırsız direnmeden yana olmuşlardır. Aktif direnme ise ifadesini kuvvet ve

¹⁰ Freeman, Harrop, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş İçinde*, 2. Baskı, (Çev. Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999, s. 109.

gerekirse şiddetten almakta, isyan ya da ihtilal hareketi olarak adlandırılmaktadır.¹¹ Binaenaleyh, sivil itaatsizliğin temelinde şiddetsizlik olması, onu aktif direnmeden uzaklaştırmakta, pasif direnişe yaklaştırmaktadır.

Sivil itaatsizliğin bir hak olup olmadığı tartışmasında Ökçesiz, "Küçük direnme hakkıdır" diyerek; sivil itaatsizliğin direnme hakkı ile doğrudan ilgisini ortaya koymuştur.¹²

Sivil İtaatsizliğin Meşruluğu

Sivil toplum örgütleri, toplumların demokratikleşmesinde ve insan hakları mağdurlarına yardımda bugün önemli bir fonksiyonu üstlenmektedir. Ancak sivil toplum örgütlerinin bu tür faaliyetlerini profesyonel anlamda kurumsallaşmadan uzak görünen sivil itaatsizlik uygulamalarıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü sivil itaatsizler, eylem planlarına rağmen, daha çok bir hareket tarzında örgütlenmişlerdir. Sivil itaatsizlik edimi, demokratik ve hukuksal çözümler işletildikten sonra başka çare kalmayan durumlarda söz konusu olabilmekte, bu tür eylemlere başvurma son çare olarak kabul edilmektedir. Adil bir yaşam beklentisi içindeki gruplar, demokratik hukuk kurallarının uygulanmasını sağlamak amacıyla eylemlere başvurduklarında, taleplerinin karşılanması için mevcut yasa kuralı ya da kurallarına bilerek aykırı davranarak, siyasi karara karşı çıkışlarını anlatmaktadırlar. Bu noktada yasa kuralının çiğnenmesinden doğan yaptırıma razı olma biçiminde şekillenen, edimin içtenliğine duyulan inançtır. Yasaya aykırılık içeren bu tür eylemlerde meşruluk önemli bir sorundur. Sivil itaatsizlik, demokratik hukuk devleti idealinde bulunan ortak yarar ve değerlerin gerçekleştirilmesine yöneldiğinden, kendi içinde meşruluk sorununu da çözmüş olmaktadır. Sivil itaatsiz, yapılan eylemleri belirtilen değerlere ulaşmada araç olarak tanımlar.¹³

¹¹ Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1989, s. 314.

¹² Ökçesiz, Hayrettin, "Sivil İtaatsizlik Hakkı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kasım-Aralık/1997, s. 159.

¹³ Anbarlı, Şeniz, "Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan/2001, s. 324.

Sivil itaatsizlik, her şeyden önce bir “*Siyasi İfade*” biçimidir. Kişi, bireysel ya da kitlesel bir davranışla, kural dışı protesto yürüyüşü, açlık grevi yapabilir, bir parktaki ağaçların kesilmesine karşı çıkabilir, ya da gecekondulu yıkımına gelen dozerlerin önüne çıkarak pasif direniş gösterebilir. Demokratik Hukuk Devleti’nde, siyasi ifadeler ya sistemle bütünleşir, korunur, kurumsallaşır; ya da sistem dışında bırakılır, yasaklanır. Bu kritik çizgiyi belirleyen faktör, her şeyden önce siyasi ifadeye yüklenen “*şiddet*” unsurudur. Sivil itaatsizlik, şiddet unsurunu taşımayan bir muhalefet tipi, ya da siyasi ifade biçimi olduğu ölçüde sistemin içinde kalan, ama yeni hukuk devleti anlayışında birey olmanın bir ifadesi olarak düşünülmektedir.¹⁴

Hakkaniyetsizliğe karşı pasif bir direnme hakkı içeren sivil itaatsizlik, Ökçesiz’e göre¹⁵ de “*Hukuk devleti idealini doğuran ve temellendiren, aydınlatmacı doğal hukuk anlayışının sonucudur*”.

Liberal devlet, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesini önlemek amacıyla, bireyin siyasi mekanizma içinde yer almasını sağlamış, bunun sonucunda da her yurttaş siyasi hayata yön verme olanağına kavuşmuştur. Maddi ve manevi baskılara karşı korunan birey, bu korunmayı düşünce, basın, inanç, toplanma, dernek kurma özgürlükleriyle gerçekleştirilmektedir. Siyasi otoritenin özgürlükleri çiğnemesine engel olmak için bireyin yönetime katılması, çağdaş demokrasilerin ön koşulu durumundadır.¹⁶

Demokratik bir hukuk düzeninde devletin meşruluğu ve devamı, devletin, onu oluşturan bireylerin istekleri ve seçimleri doğrultusunda hareket etmesine bağlıdır. Bu noktada bireyin/toplumun iktidarın keyfiliğini engelleyebileceği ve haklarını savunabileceği yollar ortaya çıkmaktadır. Demokratik hukuk düzeni, adaletsizlikler karşısında bireye kendini savunma ve koruma hakkını tanımıştır. Sivil itaatsizlik, haksız bir uygulamaya karşı bütün yasal yollar denendikten sonra girilen “*yasadışı*” bir eylemdir. Ancak yasadışı eyleme girişmek ilke

¹⁴ Çağlar, Bakır, “Sivil İtaatsizlik Olgusunun Değerlendirilmesi” konulu Sempozyum, *Argumentum Dergisi*, Temmuz-Aralık 1993, yıl 3-4, Sayı 36-41, s. 651.

¹⁵ Ökçesiz, Hayrettin, “Sivil İtaatsizlik Hakkı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kasım-Aralık/1997, s. 159.

¹⁶ Göze, Ayferi, *Liberal Marxiste Faşist ve Sosyal Devlet*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19.

olarak yasadışı örgütlenmeyi ya da eylemi savunmak anlamına gelmez. Sivil itaatsizlik, toplumsal sözleşmenin çiğnenmesinden duyulan kaygıyı dile getirmek için başvurulan bir tepki türüdür. Bu anlamıyla sivil itaatsizlik yasadışı ancak “meşru” bir eylem olarak değerlendirilir.

Mohandas K. Gandhi (1869 - 1948)

“Yüce ruh” anlamına gelen “mahatma” ve “baba” anlamına gelen “bapu” adlarıyla da anılan Gandhi, 2 Ekim 1869’da Hindistan’da doğmuş, Hint gelenekleriyle büyümüştür. 1887’de hukuk öğrenimi için Londra’ya gitmiş, 1891’de öğrenimini tamamlayıp Hindistan’a dönmüştür. 1893’de o zamanlar Britanya İmparatorluğu’nun bir parçası olan Güney Afrika’da avukatlık yapmaya başlamıştır. Bu esnada Gandhi de, Güney Afrika’da Hintlilere uygulanan ayrımcılığa maruz kalmıştır. Örneğin, elinde birinci mevki bileti olmasına rağmen üçüncü mevkiye geçmediği için trenden atılmış; yoluna at arabası ile devam ederken, Avrupalı bir yolcuya yer açmak için arabanın dışında basamak üzerinde yolculuk etmeyi reddettiği için sürücü tarafından dövülmüştür. Sosyal haksızlıklar karşısında uyanmasına neden olan bu olaylar hayatında bir dönüm noktası olmuş ve daha sonraki sosyal eylemciliğine temel oluşturmuştur. Güney Afrika’da Hintlilerin maruz kaldığı ırkçılık, önyargı ve adaletsizliğe tanık olmuş ve halkının Britanya İmparatorluğu içindeki yeri ile kendisinin topluluk içindeki yerini sorgulamaya başlamıştır.¹⁷

Güney Afrika’daki Hintlileri bir araya getirmek için “*Indian Opinion (Hintlinin Kanısı)*” adlı gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Gazetede kötü yönetimlere karşı koyma gerekliliği üzerine yazı yazan Gandhi, yasalara karşı doğrudan harekete geçmiş, kitle tutuklamalarına yol açması için yasaları bilerek çiğnemiştir. 1894’te kurduğu Natal Hint Kongresi sayesinde Güney Afrika’daki Hintlileri ortak bir siyasi gücün arkasında toplamıştır. Gandhi, Hintlilerin oy kullanmasını engelleyen bir yasa tasarısına karşı çıkmış, yasanın çıkmasını engelleyemese de, Güney Afrika’da Hintlilerin yaşadığı sorunlara dikkat çekmeyi başarmıştır. O zamanlar Britanya İmparatorluğu’nun bir parçası olan Güney Afrika hükümeti, Asyalı göçmenlerin sınırdan izinsiz girmesi-

¹⁷ Mohandas K. Gandhi, <http://tr.wikipedia.org>, ET:15.08.2010

ni yasaklayan ve bunu hapisle cezalandıran bir kanunu uygulamaya başlamıştır. Gandhi, binlerce taraftarını sınırı kasten ve büyük kitleler halinde geçmek için teşvik etmiştir. Taraftarları, kasten Güney Afrika topraklarını terk ediyor ve sonra izin almadan içeri giriyorlar ve bu yüzden hapse atılıyorlardı. Sayısız insanın bu suretle yaptığı sınır ihlali yüzünden öyle bir an geldi ki, Güney Afrika hükümeti mahkûmları üst üste doldurmasına rağmen, insanları hapsedecek hapisane bulamaz hale gelmiş ve sonunda pes ederek, sınır ihlalinin hapisle cezalandırma kanununu iptal etmek zorunda kalmıştır.¹⁸

Kendilerine düşman Avrupalı liderler, Hintli liderlerin Transvaal'i, burada oturmaya hakları olmayan Hintli göçmenlerle doldurmak için bir komploya giriştikleri yolunda uydurma istatistikler ortaya atmış ve bu nedenle de Asyalılara karşı insafsız yasalar çıkarılmaya başlanmıştır. 1906'da sömürgecinin Hintli nüfusunu zorla kayıt altına almayı emreden bir yasaya karşı Johannesburg'da yapılan toplu gösteride Gandhi, *satyagraha*'sını (pasif protesto yöntemi) ilk defa uygulamaya başlayarak; Hintli yandaşlarına şiddet ile karşı çıkmak yerine, yeni yasaya karşı çıkıp bunun sonuçlarına katlanmaları yönünde çağrıda bulunmuştur. Bu doğrultuda 7 yıl süren mücadelede grev yapmak, kayıt olmayı reddetmek, kayıt kartlarını yakmak gibi çeşitli şiddet içermeyen başkaldırıları nedeniyle aralarında Gandhi'nin de bulunduğu binlerce Hintli hapsedilmiş, kırbaçlanmış, hatta öldürülmüştür. Barışçıl Hintli protestoculara Güney Afrika hükümetinin uyguladığı ağır yöntemlerin kamuoyunda oluşturduğu itiraz sonucunda General J. C. Smuts, Gandhi ile bir uzlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele sırasında Gandhi'nin fikirleri şekillenmiş ve "*Satyagraha*" kavramı olgunlaşmıştır.¹⁹

Afrika'dan Hindistan'a döndükten sonra yoksul çiftçi ve emekçileri yüksek ve adaletsiz vergilendirme politikasını ve yaygın ayrımcılığını protesto etmeleri için örgütleyen Gandhi; "*huzursuzluk yaratma*" gerekçesiyle tutuklanmıştır. Yüz binlerce insanın hapisane, karakol ve mahkemelerin önünde protesto gösterilerinde bulunarak Gandhi'nin saliverilmesini istemesi üzerine, bir müddet sonra Gandhi

¹⁸ Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 2. Baskı, (Çev.Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999, s. 33-35.

¹⁹ Mohandas K. Gandhi, <http://tr.wikipedia.org>, ET:15.08.2010

salıverilmiştir. Hindistan Ulusal Kongresi'nin liderliğini üstlenerek ülke çapında yoksulluğun azaltılması, kadınların serbestisi, farklı din ve etnik gruplar arasında kardeşlik, kast ve dokunulmazlık ayrımcılığının sonlandırılması, ülkenin ekonomik yeterliliğine kavuşması ve en önemlisi olan Hindistan'ın sömürgeleikten kurtulması konularında ülke çapında kampanyalar yürütmüştür. Uygulamaya başladığı etkin ve önemli taktikler çerçevesinde bütün Hindistan halkını pasif direnişe ve İngilizlerle işbirliği yapmamaya çağırmıştır.¹⁹

Gandhi Hindistan'da alınan Britanya tuz vergisine karşı 1930'da yaptığı 400 kilometrelik Gandhi Tuz Yürüyüşü ile ülkesinin Britanya'ya karşı başkaldırmasına öncülük etmiştir. O dönemde Hindistan'ı istila etmiş İngiliz yönetimi, kazançlı bir tekel oluşturmak amacıyla tuz yapımını yasaklayınca, Gandhi ardındakileri deniz kıyısına götürmüş ve bir tas dolusu deniz suyunu buharlaştırma yoluyla tuz üreterek yasayı simgesel olarak çiğnemiştir. Bunun üzerine tam da umduğu gibi tutuklanarak hapse atılmıştır. Yurttaşlarının gözünde Gandhi, onlar uğruna mücadeleden asla yılmayan biriydi ve binlerce kişi hareket katılarak Gandhi'nin yaptığı eylemi tekrarlayınca İngiliz yönetimi Gandhi'yi serbest bırakmak zorunda kalmıştır. İngiliz yönetiminin bu tutumu otoritesinin zayıfladığının bir kanıtı haline gelmiş ve kamuoyu yasayı kaldırması yönünde yönetimi zorlamaya başlamıştır.²⁰

Birçok kez tutuklanıp serbest bırakılan Gandhi, ünlü açlık grevlerini yapmış, hemen hemen her eylemini de bir siyasi zaferle noktalamıştır. Gandhi'nin önderliğinde Thoreau'nun sivil itaatsizlik yöntemini kullanan Hindistan, 1947'de bağımsızlığına kavuşmuştur.

Gandhi'nin Penceresinden Sivil İtaatsizlik ve Satyagraha

Thoreau'nun "*sivil itaatsizlik*" yaklaşımının yeniden fark edilmesini sağlayan Gandhi, Thoreau'nun görüşlerini eski Hint düşüncesi "*ahimsa*" (şiddetsizlik, tüm sevgi) ile bağdaştırmıştır. Kabagüçsüz direnme biçimindeki siyasi eylem kuramı, bu temelde şekillenir. Gandhi'nin sivil itaatsizlik felsefesine katkısı, itaatsizliğin eyleme dönüşme yöntemini hedef alan "*pasif direniş*" anlayışı ile gerçekleşmiştir. Pasif direnişi

²⁰ Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 2. Baskı, (Çev.: Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999, s. 32-35.

bir hayat felsefesi olarak da benimseyen Gandhi, bu eylemi yaşamı boyunca çeşitli şekillerde hayata geçirmiş; şiddetsizliğin, hem onu kullananı, hem de kendisine karşı kullanılanı kutsadığına inanmıştır.

Sivil itaatsizliğin karşılığını *Satyagraha*'da bulan Gandhi, gerçek ve kötülüğe karşı aktif, ama şiddet unsuru içermeyen pasif direnişi öngören "*Satyagraha Felsefesi*"nin öncüsüdür. Bu felsefe, Hindistan'ı bağımsızlığına kavuşturmuş ve dünya üzerinde vatandaşlık hakları ve özgürlük savunucularına ilham kaynağı olmuştur. *Satyagraha*, "*hakikate tutunma*", "*gerçeğe bağlılık*", "*ruh gücü ve sevgiden doğan kuvvet*" anlamına gelmektedir. Gandhi yasanın belirli davranış biçimlerine karşı gelirken, yasanın öngördüğü cezaya da katlanmıştır. Çünkü *Satyagrahi* (sivil itaatsizliği uygulayan kişi), yasalara aklını kullanarak ve isteyerek boyun eğer. Ancak yasalara bu biçimde uyduktan sonra insan, kuralların adaletli ya da adaletsiz olduğuna karar verebilir. Eğer adaletsizliği görüyorsa yasalara karşı boyun eğmezliğe başvurabilir.²¹

"Göze göz ilkesi, tüm Dünya'yı kör eder" ve "Uğrunda ölmeyi göze alacağım birçok dava var, ama uğrunda öldüreceğim hiç bir dava yoktur." diyen Gandhi'ye göre sivil itaatsizlik, şiddete başvurmadan direnme; gerçeğe ve adalete derin bağlılık ifade ediyordu. Sivil itaatsizlik, onun elinde pasif direnmenin kutsal kitabı haline gelmiştir.²²

Gandhi'nin şu sözleri, onun sivil itaatsizlik anlayışının izahında daha etkilidir:²³

"...*Satyagrahi* (sivil itaatsizliği uygulayan kişi) toplum yasalarına aklını kullanarak, kendi özgür istemiyle boyun eğer. Çünkü bunu kutsal bir görev bilir. Ancak, toplum yasalarına bu şekilde titizlikle uyduktan sonradır ki insan, hangi kuralın iyi ve adaletli, hangisinin haksız ve adaletsiz olduğuna karar verebilir. Ancak o zaman insan, çok iyi belirlenmiş durumlarda, bazı yasalara karşı boyun eğmezliğe başvurmak hakkını kazanabilir. ... Şuna inandım ki, bir halk yasalara uymamak yoluna başvurmak yeterliliğini kazanmadan önce, onun bütün gereklerini tümüyle öğrenmelidir. ... Hiç kimse öyle bulunduğu için, mutlak biçimde haklı olduğunu ya da bir şeyin kesinlikle doğru

²¹ Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994, s. 41.

²² Downs, Robert, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, 4. Baskı, (Çev.: Erol Güngör), ÖtükenYayınları, İstanbul 1998, s. 103.

²³ Sivil İtaatsizlik, <http://www.hukuk.gen.tr/konular>, ET: 17.08.2010

olduğunu ileri süremez. Özgür kararıyla yanlış bulabildiği sürece bu, ancak onun için yanlıştır. Buna göre haksız olduğunu bildiği bir şeyi yapmaması ve her ne olursa olsun bunun sonuçlarına katlanması gerektiği ortadadır. İşte bu, ruhsal gücün kullanılabilmesi için yegâne anahtardır.

Vicdani konularda çoğunluğun yarası yetkili değildir.

Bu sözleri hükmedilecek cezayı hafifletmek için söylemiyorum. Amacım, bana yapılan uyarıya, yasaya olan saygısızlığımdan değil, varlığımızın o yüce yarasına, yani vicdanımızın sesine uyduğum için boyun eğmediğimi göstermektir."

İnsanın özgür bir iradeye sahip olduğu, hiçbir şeyin onu istemediği bir şeyi yapmaya yazgılı kılınamayacağı anlayışını benimseyen Gandi'nin uyguladığı temel yöntem, pasif direniş yoluyla eylem yapmaktır. Pasif direniş anlayışında da iki taktik uygulamıştır. İlki, vergi ödememe, mahkemelere karşı grev, okul, sivil ve askeri düzenlemeleri reddetmek; ikincisi, milli bağımsızlık isteğini her fırsatta dile getirmektir.

Gandhi şiddetsiz siyasal istem ve eylemleri sayesinde emperyalist egemenlik arzusu ile insanlık dışı uygulamalara başvurmaktan çekinmeyen İngilizlerin bu arzularını yavaş yavaş zayıflatmış ve nihayetinde ülkesinde süregelen İngiliz sömürgeciliğini yıkmayı başarmıştır. Adaletsizliğe başkaldırının şiddet ve kanla değil de; fikirsel ve barışçıl eylemlerle zafer kazanacağına tüm Dünya şahit olmuştur. Gandi'nin kullandığı yöntemler sadece haksızlık içeren yasalara karşı değil, dini emirlere ve kast sistemine karşı da etkili olmuştur. Bireyin diğerleriyle birlikte, hatta tek başına da, dünyanın toplumsal ve siyasal yapısının değişmesine yol açabilecek moral güçler geliştirebileceğini kanıtlamıştır. Ayrıca sivil itaatsizliğin, direnmenin yalnızca etkili bir aracı olmayıp, tersine toplumun iyileşmesinde felsefi temeli oluşturduğunu da göstermiştir.

KAYNAKLAR

Anbarlı, Şeniz, "Bir Pasif Direnme Modeli Olarak Sivil İtaatsizlik", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, Nisan 2001.

- Çağlar, Bakır; "Sivil İtaatsizlik Olgusunun Değerlendirilmesi" konulu Sempozyum, *Argumentum Dergisi*, Temmuz-Aralık 1993, yıl 3-4, Sayı: 36-41.
- Downs, Robert, *Dünyayı Değiştiren Kitaplar*, 4. Baskı, (Çev.: Erol Güngör), Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Freeman, Harrop, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş İçinde*, 2. Baskı, (Çev.: Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999.
- Gandhi, *Bir Özyaşam Öyküsü*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984.
- Göze, Ayferi, *Liberal Marxiste Faşist ve Sosyal Devlet*, 3.Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1995.
- Kaboğlu, Ö. İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, 4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul 1998.
- Kapani, Münici, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1989.
- Mohandas K. Gandhi, <http://tr.wikipedia.org>, ET:15.08.2010
- Ökçesiz, Hayrettin, *Sivil İtaatsizlik*, Afa Yayınları, İstanbul 1994.
- Ökçesiz, Hayrettin, "Sivil İtaatsizlik Hakkı", *Yeni Türkiye Dergisi*, Kasım-Aralık/1997.
- Rawls, John, "Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı", *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- Sivil İtaatsizlik, <http://www.hukuk.gen.tr/konular>, ET:17.08.2010
- Thoreau, Henry David, *Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş*, 2. Baskı, (Çev.: Hakan Arslan), Vadi Yayınları, Ankara 1999.